

ДР. КОНСТАНТИН ЛУЧАКОВСЬКИЙ

НАЧЕРК
СТИЛІСТИКИ, ПОЕТИКИ І РЕТОРИКИ

З ДОДАТКОМ ПРО

КРАСУ МОВИ І БУДОВУ ВІРША

ВІННІПЕГ, МАН., 1917

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

ДР. КОНСТАНТИН ЛУЧАКОВСЬКИЙ

НАЧЕРК
СТИЛІСТИКИ, ПОЕТИКИ І РЕТОРИКИ

З ДОДАТКОМ ПРО

КРАСУ МОВИ І БУДОВУ ВІРША

diasporiana.org.ua

ВІННІЦЕЇ, МАН., 1917

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Щоби бодай вчасти задоволити потребу нашої більше читаючої публіки, ми рішили передрукувати розвідку „Начерк стилістики, поетики і реторики“, якої під сю пору не можна майже зовсім дістати. Первістно ся розвідка була зладжена, як вступна частина до читанки для пятої класи шкіл середних в Галичині, а опісля була також видана окремою книжочкою, і з такого окремого виданя з 1894 р. ми робимо отсей передрук.

Що до передруку, то зміст лишаємо без змін, замінивши хиба кілька слів, яких инні в книжках не уживає ся, на теперішні. Пропущено також грецькі слова, що стояли в скобках побіч деяких назв (як: метафора, прозопопея і других кілька), на чім одначе зміст найменше не тратить. Також в передмові автора пропущено кілька рядків, що відносять ся зрештою до згаданої читанки, а з самою сею розвідкою не мають нічого спільного.

Цілею сеї розвідки є дати читачеві бодай загальне понятє про ріжні роди літератури, що до змісту і форм вислову в белетристичній літературі (а головно в поезії), які тут називають ся загально: тропи і фігури; а вкінци про роди прози поважної, або наукової.

Подаючи нашому більше читаючому загалови отсю розвідку ми розуміємо рівнож єї недостачі. Сю розвідку зладжено не для широкого загалу, але для шкіл, як додаток до шкільного підручника, і тому єї автор не міг мати, на гадці пересічного читача, необзнакомленого з широкою літературою; якому не так легко зрозумілі наукові тонкості і якому потрібно простійшого, зрозумілішого вияснення. Однакож беручи загально, то перечитане єї не тільки не буде безкористним, але дасть

багато відомостей, яких читач деінде не знайде. В тім власне малаб бути єї вартість.

Ми маємо на гадці передовсім тих читачів, що не вдоволяють ся самим читанем для читаня, але радї дійсно набути певні наукові відомости. Нашою порадою для таких було би: — коли хочуть з сеї розвідки більше скористати, то не повинні вдоволяти ся одноразовим єї перечитанем, але нехай читають кїлька разів, а тоді буде дві користи: а) зрозуміють труднійші місця і б) запам'ятають ліпше цілий зміст, а тимсамим буде він для них яснійшим. В тім власне ціла тайна шкільної (і взагалї дійсної) науки, щоби кожду річ виучувати на пам'ять. Так лише набуває ся дійсне знане.

Щоби одначе бодай вчаси доповнити деякі недостачі, або труднійші місця зробити зрозумілійшими, ми доповняємо сю розвідку від себе деякими додатками.

ВІД АВТОРА

Поминувши більші і менші розвідки наукові, є в інших літературах чимало книжок і книжочок, в котрих розбирають ся всякі питання, відносячі ся до естетики. А вже-ж не згадуючи про Плятона і Арістотеля, Горація і Квінтіліяна, Пльотина і Льонгіна із доби старої, поминувши далше цілий вік середний, коли то способом схолястичним от хочби тропи і фігури пороздроблювано часом майже на атоми, то таки годі промовчати про праці естетиків, німецьких і французьких з доби нової.

Одначе ізза того, що книжочка ся призначена передовсім для школи, її автор придержував ся найпаче дотичних книжок директора Прихніцького і професора університету Вернера; побіч того вихіснував також інші твори, особливо Гана, Готшала, Лярусса, Ліона, Стремхи, Фолькмана і Вакернагля.

Вже із отсеї коротенької згадки оказує ся наглядно, що справа стилістики, поетики і реторики приладжена в інших літературах також тим способом, як сього і школа домагає ся. Наколи отже отсій книжочці, що її споруджено виключно для школи, дечого недостає, то провини не годить ся шукати в авторі, як радше в обставині, троха висше згаданій. Але

належить надіяти ся, що отся перша проба спонукає безперечно декого з людей трудящих до приятної роботи на тім перелозі, а наслідком спільної праці справить ся неодна недо-стача.

А поки що, мило мені на отсім місци згадати вдячним словом про дд. Прухніцького і Тисовського, що світлими радами своїми зволи-ли мене завсїгди спомагати, про д. Франка за-те, що при укладі самої Читанки зволив мені вгодити своїми цінними перекладами, без ко-трих неоден взір був би недоставав. Вкінци вдячний я і д. Левицкому, інспекторови шкіл середних, за те, що маючи нагляд над друком всіх руських книжок шкільних, не шадив тру-ду, щоб також ся книжочка відповідала всім вимогам.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

СТИЛІСТИКА.

§ 1. Збір всіх творів письмених і устних якогось народа називає ся література. Ті твори ділять ся на поетичні і прозові; поезія промовляє більше до фантазії і чувства, а проза до розуму. — Вираз поезія перенятий від старинних Греків, у котрих „поіейн” означало: творити, поезія: штука твореня. Вираз проза перенятий від старинних Римлян, у котрих *oratio, prorsa* (*proversa*) означало: мову просту, невязану.

§ 2. Спосіб висказуваня своїх гадок словами так в поезії як і в прозі називає ся стиль, а наука, що обнимає приписи і правила до того, називає ся стилістика. — Вираз стиль походить від латинського слова *stilus*, котре означало первісно рильце, що ним писано на табличках воскових, а опісля в переноснім значіню спосіб висказуваня своїх гадок.

§ 3. Добрий і красний стиль залежить від многих условій; одні з них є конечні і необхідні, другі служать тільки до оживлення і окраси мови.

Першим услівем стилю є, щоб мова була чиста. Мова є чиста, коли є вільна: а) від блудів граматичних; — б) від виразів і зворо-

тів, що не годять ся з духом мови. Тому треба вистерігати ся: а) слів застарілих (архаїзмів), дозволених тільки в разях виїмкових; б) слів нарічевих, уживаних тільки в деяких околицях (провінціоналізми); — в) слів, перенятих без потреби з язиків чужих (варваризми); — і г) слів ново-утворених, що не відповідають духови мови (неологізми).

§ 4. Добрий стиль мусить бути ясний, пригожий і звязкий.

Стиль є ясний, коли кождий відразу гадку писателя або бесідника легко і добре прийме. Дятого треба передовсім добирати слів відповідних і їх належно укладати, а оминати слова незрозумілі і двозначні.

Стиль є пригожий, коли належито узглядняє, що — для чого — і для кого пише ся, або говорить ся. Звідси то походить різниця між стильом популярним, а науковим, історичним, а повістевим і іншими родами стилю.

Стиль є звязкий, коли річ представляє ся коротко і основно; тому треба оминати слова злишні (плеоназм) і тотожні (тавтологія).

§ 5. До оживлення і окраси стилю так в прозі як і в поезії служать тропи і фігури. Троп або тропа (tropus, зворот — образ) є зворот язиковий, в котрім одно понятє заступає ся другим, щоби через те властиву гадку висказати нагляднійше; фігура є незвиклий уклад слів, через котрий виражене гадки набирає більше сили. Тропи і фігури осягають свою ціль тільки тоді, коли ужиті розумно і в міру.

§ 6. Важнійші тропи суть:

1. Порівняне (comparatio). Порівняне виражає подібність двох понять тим, що ставить оба поняття побіч себе і вказує спільну їх прикмету (tertium comparationis).

а) Порівняння впроваджують ся звичайно злучниками порівнятелями: — як — мов — ніби — неначе і т. п.

От-так він (Апольон) ішов, мов та ніч наступала.

Гом. Іл. I, 46.

б) Союз порівнятельний часто пропусає ся.

А там кинувсь на коня він (Ігор)
Мчить ся скільки духу;
З коня скочив, побіг вовком
К донецькому лугу;
А там соколиком ясним
Летить у тумані.

Слово о П. Іг. 15, 695.

Такі порівняння стрічають ся особливо в язиці українським.

в) часом оба способи порівняння бувають получені:

Чутно голос Ярославни;
Як зозулька на зорі
Заридала, загукала
У Путивлі на стїні:
Я зозулькою далеко
По Дунаю полечу.

Слово о П. Іг. 14, 625.

г) Порівняне може бути також розширене:

Як филия филию проганяла,
Так думка думку прошибала.

Котляревський, Ен. 2, 5.

д) Широко розведене порівняне є отсе:

А Навзикая сьївать зачала і пішла погуляти.

Як от Диана з гори стрілоносная сходить в долину,

Чи по Тайгетї широкому, чи Ермантї полею

Диких от-тих кабанів та плохих скороногих оленів,

А біля неї кругом дочки Зевса егїдодержавця

Бавлять ся німфи-панянки. Лятонаж втїшаеть ся дуже,

Що поміж ними дочка головою і чолом найвисша,

И легко її розпізнати, хоч німфи усі дуже гарні;

Так між подругами своїми там видавалась Навзика.

Гом. Одис. 6, 101.

Такі порівняння стрічають ся часто в епопеї Гомеровій.

Звичайно порівнює ся понятє конкретне з конкретним, як під г); але порівнює ся також конкретне з абстрактним, як під д) або абстрактне з абстрактним:

Руска пісня благовістна, гармонійна, мила,

Пестить, любить і голубить наче сонні крила.

Кирчів, Руска пісня 1.

Порівняне в той спосіб утворене, що образ. з котрим головне понятє порівнати ся має, розведений подрїбно, головне-ж понятє поставлене на кінци, називає ся притча. Таких притч є багато в св. Письмі, приміром звїсна притча о сїячи.

2. Метафора (перенесене). Виражене образове кладе ся замість властивого. Метафора є

похожа на порівнане, але різниться від нього тим, що поняття порівняльного треба догадувати ся; і так:

Слуха юнак, розважає,
На матір погляне,
Як квітина під морозом,
Его серце вяне.

Костомарів, Ласт. 111.

є порівнане, але зворот „Его серце вяне” сам для себе є метафора.

Три суть звичайні роди метафори:

а) замість поняття абстрактного уживає ся конкретного:

На дворі зима лежала,
Сніг, морози, аж тріщить.

Школиченко, Б. М. 239.

Шепче вітер з осокою
Гайок зелений потемнів.

Школиченко, Вечір, 1.

б) замість одної річи конкретної уживає ся другої, більше образової:

Так ти Вергілій, з якого
Широкі філі мовности лили ся.

Данте. Бож. Ком. Пекло, I, 27.

в) поняттям абстрактним приписує ся прикмети абстрактні, але їм невластиві:

А тимчасом завірюха
Стогне, свище та реве.

Школиченко, Б. М. 200.

До метафори зачисляють ся також такі образи як: „На крилах пісні” або такі як:

А між ними місяць-батько
Із зморщками на чолі
Позира на церков Божу,
Що красуєть ся в селі.

Школиченко, Б. М. 82.

Взагалі метафора уживає ся дуже часто.

а) Також прозопопея (personificatio) є метафора. Тим зворотом оживотворяє ся ества неживотні і понятя абстрактні та надає ся їм прикмет людських:

Жалкуючи в чистім поли
Трава повалилась,
І дерево аж на землю
З туги повалилось.

Слово о П. Іг. 8, 544.

б) Наколи-ж ще крім прикмет житя понятям абстрактним або ествам неживотним, приписує ся також дар мови, то тоді уособляє ся їх зовсім, а зворот такий називає ся етопопея (sermocinatio — sermocinatio, уособлене). Обома ціхами визначає ся стишок Марк. Шашкевича

Цвітка дрібная
Молила неньку
Весну раненьку:
Вволи ми волю,
Дай мені долю і т. д.

(Пор. стих Володимира Шашкевича: Раз мотилька голубила

Дуже красний взір такого тропу подає Плятон в дияльогу п. н. Крітон. — Ув'язнений

Сократ велить Законам виголосити чудну бесіду (р. XII.) о обов'язках зглядом вітчизни; також Цицерон послугує ся часто такими тропами, пр. в першій бесіді против Катиліни (пр. VII.) уособляє вітчизну.

в) Метафора в той спосіб розвинена, що стоять виключно самі понятя образіві, під котрими треба розуміти понятя головне, називає ся алегорія (т. є. що иншого говорити, ніж думати):

А лихий Кза до Кончача
Каже, промовляє:
Коли вже наш ясний сокіл
До гнізда літає,
Золоченими стрілами
Соколця ми розстріляем.

Слово о П. Іг. 17. 777.

Іноді цілий твір є алегорія — приміром звісна з історії повістка Агріпи про живіт і члени людського тіла або Горация Ода „До корабля” І. 14.

На алегорию можна легко перетворити порівнане властиве, або також притчу, а то наколи головне понятя пропустить ся.

Синекдоха є зворот, в котрім загал бере ся замість подробиці і на відворить-

Тай почав богатий Марко,
З тим купецтвом розмовлять
Та запрошувать і далі
До господи завертять,

Добре, мовило купецтво,
Гостювати раді ми.

Школич, Б. М. 228.

І так може стояти:

а) Число єдиничне замість багатьох і на відворіть:

Та не стало щасте князеви слугувати,
Почали єго вороги побивати,
Військо до ноги Турок порубав.

Княгиня-Кобз. 25.

Бо вже ані вина,
Ні меди, ні оковита
Не пили ся сину!

Шевченко, Моск. Крин. 127.

б) Часть замість цілости, прикмета замість предмету і на відворіть:

На памятку тої хвилі,
Де врагів ви побідили,
Хрест оздобить вашу грудь.

Могильн., Р. В. 65, 6.

Свище буря, гай ламає,
Віття гнеть ся, аж тріщить.

Школич, Б. М. 779.

в) гатунок (species) замість роду (genus) і на відворіть:

Хоч ранний час і року любя пора
Сей перший страх зняли з мого серця,
Що го наніс сей пестрий звір — і т. д.

Дант, Б. К. Пекло I, 14, і слід.

Коли кладе ся знамя загальне замість подробности або цілість замість часті, тоді виска-

зує ся властиво більше, як є дійсно і через те пересаджує ся; такий троп називає ся гіперболя (пересада). Гіперболя повстає загалом тоді, коли якусь прикмету або дійство якесь представляє ся в висшій степені, як є дійсно:

Ой здавалось, як би глянув оком,
Наче гори бовваніють купи,
Купи трупів з юнаків та коней;
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену.

Михайло Старицький, Кос. II. 530.

4. Метонімія (заміна). Ім'єнник властивий заступає ся иншим ім'єнником, що з ним стоїть в тіснійшій звязи.

Так стоїть:

а) назва місця замість того, хто і що в нїм містить ся і на відворіть.

От тоді-то була радість
Нашій Україні,
От тоді-то пішла слава
По усій чужині.

Костомарів, Ласт. 198.

Думала іти в черниці.

Шевченко, Моск. Кр. 31.

А Максим з прийому
Пішов собі у Москалі.

Шевченко, Моск.Крин. 230.

б) назва свята або імя, володітеля замість дня або року:

Уже либонь після Покрова
Вертав ся з Дону я.

Шевченко, Моск. Кр. 90.

Sub Julio родив ся в пізних роках.

І в Римі жив за Августа благого.

Дант. Бож. Ком. Пекло, I. I. 24.

в) причина замість наслідку або орудіє замість зорудованого і на відворіть:

Олова вже смертна сила

Густі ряди провалила,

Як покіс мерців лежить.

Могиль. Р. В. 20, 1.

г) назва матерії замість того, що з неї зроблено:

З ним золото і срібло,

Парчі злоголаві,

Оksamити дорогії

З собою забрали.

Слово о П. Іг. 5, 179.

д) імя посідателя замість власности, так пр. каже Могильн. Р. В. 68, 6:

Доповнену силу свою

Булія красила знов.

г. е. імя властителя полку стоїть замість полку-самого.

е) знамя видиме (символ) замість понятя абстрактного, достоїнства, уряду, стану і т. и. і на відворіть:

Послушеньство здобить зброю,

Покріпляє сили в бою,

Запевняє нам звитязь.

Могильн. Р. В. 63, 4.

А всі народи Європи

Під его звалені стопи

Застогнали в оден час.

Могильн. Р. В. 1, 5.

О ти душе лицарська, мантуанська,
Що єї слава в світі ще не вмерла!

Дант, Бож. Ком., Пекло II, 20.

Така метонімія (символіка) лучає ся дуже часто у Вергілія, в Данта; також св. Письмо викладає ся символічно в многих місцях.

5. Іронія (удаване) є ужите якогось вираження в значіно противнім:

Бач, які святі та божі,

А в души думки ворожі!

Франко, Лис Микита 34, 1.

В бесіді також міміка помагає багато до властивого зрозуміння. (Від такої іронії ріжнить ся іронія Сократа).

а) Противну задачу має евфемія (говорити жичливо). Є то ужите вираження лагіднійшого замість властивого, котре слухача або читателя моглоб немило вразити:

Сли би ви то в иншій ціли

В такім разі учинили,

Острий суд би на вас впав.

Могильн, Р. В. 64, 3.

б) Сюда належить також літота. Замість висказати щось впрост, добирає ся вираження противного з переченем; тим способом віддає ~~се~~ тверджене нагляднійше а часто лагіднійше (евфемічно).

Він бо думав: Бог прибуде

У обставах не простих.

Школич, Б. М. 52.

§ 7. Фігури бувають двоякі: граматичні і риторичні; перші повстають через пропущене, повторене одного або кількох виразів, другі через степеноване, протиставлене і такі інші уставляюваня слів.

Найчастійше уживані фігури граматичні є:

1. Асиндет (безполучник) є пропущене союза сполучаючого, що мав лучити поодинокі рівнорядні части реченя, або цілі реченя:

Ліси, вода, піски зумілись,
Які се два човни пустились,
З відвагою до Тибру плить.

Котляревський, Енеїда 9, 10.

2. Полісиндет (многосполучник). Союз сполучаючий повтарає ся при кожній рівнорядній часті реченя або при кождім рівноряднім реченю.

І довго молодий кобзар-княгиня грав,
І день —, і два — і три,
І каже цар турецький.

Княгиня-Кобзар 105.

Непевний був

Максим от-той, брате,
Та трудяший, роботящий
Та тихий до того;
Та ласкавий... було тобі
Ніже ані кого
Не зачепить, ніже ділом,
Ніже яким словом.

Шевченко, Моск. Крич. 292.

3. Еліпса (пропущене). Часть реченя, котрої легко догадати ся, пропускає ся. Найча.

стійше пропускає ся звязь (сорула), але також інші дієслови, як: треба, хотіли:

Ану хлопці! — нам то знати,
Чи сяк чи так — умирати,
Могильн., Р. В. 41. 1.

І вже бубни з плечий зняли,
І капралів поскликали,
Конче бити — і сей час!
Могильн., Р. В. 58, 1.

Пропускають ся іменники також і в відмінках скісних:

Воен кровавих не страхай ся,
А на Олімпських покладай ся.
Котляревський, Ен. 6, 6.

Сїв на свого вороного зараз
І майнув ним по широкім поли.
Мих. Стариц., Кос. II. 135.

Сю фігуру можна уважати й за синекдоху,

4. Апосиопеза (замовчане). Розпочате реченє уриває ся і через те гадка замовчує ся:

Жалко тільки, що нікому
Не вказав я стежки д' ньому,
Щоб по моїй смерти міг..
Франко, Лис Мик. 23, 4

Запродав душу —
І душу і тіло;
Тіло катови, а душу..
Шевченко, М. Кр. 141.

5. Повторене. Одно і те саме слово пов-

торяє ся будь-то на початку реченя, будь-то на кінци.

Коли-б ти защебетав був
Про отсі дружини.
Коли-б ти ізвив був славу
Вкруг сеї години.

Слово о П. Іг. 2, 72.

(Пор. примір на гіперболю).

Сюда належать також т. з. хіязм (chiasmus):
Дзюрчить, лє ся вража кров річками,
Срашно глянуть, подивить ся страшно.

Михайло Старицький, Кос. П. 332.

Часом цілі стихи повтаряють ся на кінци стрічки або на початку; таке повторене називає ся референ.

6. Питанє для вираженя сумніву, переченя або зворушеня:

Що шумить там, що звенить там
Рано на свитаню?
То князь Ігор полем скаче,
Полки завертає.

Слово о Пол. Іг. 8, 329.

Відповідь не конче мусить слїдувати.

7. Виклик (exclamatio) для вираженя жалю або радости, зазиву до діла і т. и.

Гурра хлопці! загреміло,
В імя Боже, лише сьміло!

Могильн. Р. В. 17, 1.

Біда, вам грішні душі!
Не сподїйтесь більш побачить небо!
Я вас перевезу на другий берєг

У тьму кромішню, у поломінь та холод.
А ти, що там, жива людино?!

Дант, Бож. Ком., Пекло III. 27.

8. Апострофа (зазив) де поет, або бесідник звертає ся до особи (все одно, чи присутної чи несутної) або також до річи уособленої (оживотвореної):

О музо! віщий духу! допоможіте!
О памяти, що спишеш всьо, що бачив,
З'яви ся ту в величності своїй!

Дант, Бож. Ком. Пекло, 2, 3.

Ой, ти вітре, буйний вітре!

Чого все напротив дмеш

І на легких твоїх крильцях

Стріли ханськії несеш!

Слово о П. Іг. 14, 255.

§ 8. Важнійші фігури реторичні суть:

1. Ономатопоея. Є то узмисловлене звуків природних і тонів або також рухів і дійства за допомогою звуків бесіди і ритму стихів:

Кипить, пузирить ся, гуде і сичить

В огонь буцім води хто лле.

У верх шумовине під небо летить,

І филю за филею бе.

Шумлять і лютують філясті гори,

Мов море родить хоче друге ше море.

Шілер-Білило, Нурець, строфа 6.

2. Парономазия. Слова такі самі або подібні ставлять ся побіч себе, часом в аначіно гроха відміннім:

Біда по деревах не ходить,
І хто-ж єї не скоштував?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас — судьби устав!

Котляревський, Ен. 1, 1.

За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

Франко, Лис Мик. 2, 4.

Ся фігура називає ся також іграшка словами.

3. Антитеза (протиставлене). Два понятя, логічно собі противні, ставляють ся рівнорядно:

То не буря в степ широкий
Соколів промчала,
То на Дон великий тягне
Чорних галок хмара.

Широко розведена антитеза єсть у Могильницького, Русин Вояк.

Антитезу творять також отсі фігури:

а) Оксимора. Два противні понятя зливають ся в одно:

О, чи ще коли ввиджу свій кутик родинний,
Нужденну сю землянку з кришею з дернини
І те біднее поле — всі мої достатки?!

Вергілій-Шух., Тит. і Мел. 87.

А купець — дивитись страшно —
Зблід увесь і жив-не-жив.

Школ., Б. М. 610.

б) Парадокса (несподіванка). Після попередньої гадки належало сподівати ся чогось иншого:

І що тепер йому почати?
Подумавши, перехрестивсь
Тай знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.

Шевченко, Моск. Крин. 4, 172.

4. Степеноване. При вичислюваню виразів поступає ся від понятя слабшого до сильнішого, або на відворіть:

Тиждень — місяць — рік проходить,
Так хлопяти й слід пропав.

Школ., Б. М. 410.

Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять ворожі конї,
Сльози ронють матери та сестри
Стоять смутні та ламають руки.

Михайло Старицький Кос. П. 18,

5. Інверзия (*inversio* — *invertere*, переставлене). Слова, до себе приналежні, переставляють ся.

Січуть Турків, в пень рубають вражих.
Михайло Старицький, Кос. П. 330.

§ 9. Вже з наведених примірів слїдно, що не у всіх виявляє ся виключно той троп, або тота фігура, про котрі говорить ся. Дуже часто лучає ся, що сходять ся разом два трони, або дві фігури, або також тропи з фігурами. В поезії діє ся до знаку так, як приміром в маляр-

стві; а як маляр в своїй штуці орудує артистично всілякими фарбами, щоб витворити гармонійну цілість, так добирає і укладає також поет все те, що красне і благородне, щоби твором своїм викликати сильніше вражіння та відтворити наглядніший образ.

Так приміром:

а) порівнянє і метафора разом ужиті в тїм місци:

Ніч. На небі ні хмарини;
Тихо, любо, як в раю,
Сяють тїлько зїрки-очи
У небесному краю.
То одна одній всьміхнеть ся,
То по небу пробїжить,
То промінєм потихенько
Раз-за-разом миготить.

Школ. Б. М. 69.

б) Метонїмія і порівнянє слїдні в тїм місци:

О, постогнеш, руска земле:
Помянувши давний час
І князїв великодушних,
Що були тоді у нас.
Володимира старого,
Що як сонце в небесах
Прикувать було не можно
Там на київських горах.

Слово о П. Г. 13, 504.

в) алегорїю в уявленнї об'єкту образів в тїм місци:

Одвічає князь старійший:
Чесная вдовице!
Оженив ся син твій милий;
Взяв собі дівицю
Нарядную, багатую
З многими скарбами;
Коса її шовковая
Убрана сьвітлами;
Горда, пишна — роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старійшому
Голови не склонить.

Костомарів, Ласт. 243.

г) зачинає ся порівнанем, переходить в по-
лісиндет, зазначає ся гіперболею, а кінчить ся
знов порівнанем отсе місце:

Як гроза, там він мечами прогремів
І могучими полками страх навів,
І на землю воловецьку наступив;
Там і гори і яруги він зрівнав,
Там і ріки і озера замутив,
А потоки і болота ізсушив,
І як вихор на Кобяка налетів.

Слово о П. Іг. 10, 412.

д) порівняня, метафора, прозопопєя, апо-
строфа і асиндети разом гарно ужиті в „Веснів-
ці” Маркіяна Шашкевича.

§ 10. Крім тих тропів і фігур, що стиль
прозовий і поетичний роблять нагляднішим
і його оживляють та окрашають, є ще цілий
ряд інших правил, що їх учить складня; є ще

також правила, з котрих одні відносять ся переважно до прози, другі вже виключно до поезії, а всі вони заміщені в граматиці. В обсяг тих послідних входить передовсім наука о стихотворі; сюда належить наука о основі і будові поодиноких стихів та правила будови строф. А як є ріжнородні стихи під оглядом довготи і ритму, так також спосіб будови строф буває ріжнородний.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПОЕТИКА.

§ 11. Наука о штуках красних, о їх естві, родах і вражіню, яке вони справляють, називає ся естетика. До штук красних зачисляє ся також поезия, котра за помочою мови ділає на нашу фантазію і на наші чувства; а наука о естві поезії і її родах називає ся поетика.

Звичайно ділимо поезию на три головні роди: на поезию епічну, ліричну і драматичну (епіка, лірика, драмат), а кождий з тих родів ділиться ся знов на осібні гатунки. Одначе не завжди і не кождий твір захоує щирю цїху того рода, до котрого зачисляє ся; через те виходять твори мішані, як між иншими бувають твори епічно-ліричні і лірично-епічні.

I. ПОЕЗІЯ ЕПІЧНА.

§ 12. Поезия епічна обнимає оповіданя, пе-

рекази, казки і т. и., що переходять з уст до уст. Назва походить від грецького виразу епос т. є. (живе) слово; проте головна задача поезії епічної є оповідати, а головна її ціха є т. зв. об'єктивність, т. є. поет оповідає виключно тільки про сам предмет, а не домішує нігде всласного осуду; тимто діє ся, що поета епічного навіть не знати поза подіями, про котрі оповідає.

Предмет оповідання належить до минувшости, і то звичайно до минувшости дуже давної; поет оповідає спокійно, щоб можна легко собі відтворити живий образ осіб і подій, про котрі оповідає.

§ 13. Найважнійший рід поезії епічної є епопея. Є то поетичне, завсігди тільки в стихах уложене оповідане події дуже важної і обемистої, в котрій живо з'ображаєсь жите і буте цілого народа або хочби лиш одної значнійшої лике богацтво подробиць, відкриває важнійші сло осіб ділаючих, до котрих вяже ся знов веке богацтво подробиць, відкриває важнійші сторони житя публичного і приватного, ріжні звичаї і обичаї, стани і заводи, занятя і ігрища, характери і влачу осіб, ріжні змаганя і прямоваля.

Поет оповідає подію головну не тільки спокійно, але також поволи і любить задержувати ся довше при якійсь важнійшій подробици. Часто знов збочує від заложеної мети, щоб оповісти якусь пригуду менше важну або описати річ, що неначе не стоїть в тісній звя-

зи з подією головною; такі втручені оповіда-
ня і описи називають ся епізоди.

Позаяк в епопеї єсть дуже багато ріжно-
родних подробиць, то єдність цілости увидат-
ное ся найліпше в одній головній особі — бо-
гатиря, героя. Довкола богатиря скупляють
ся прочі ділаючі особи, будьто помагаючи йо-
му в прямованю до ціли, будьто перешкаджа-
ючи.

Найдавніші епіки впроваджували до сво-
їх творів сьвіт богів (мітольоґія), пізнійші
послугували ся оживотвореними силами над-
природними, як духами і опирами, новійші о-
лицетворяли чесноти і проступки.

§. 14. Розріжняємо епопею народну і
штучну. Предметом епопеї народної (людо-
вої) бувають лицарські перекази народу, зве-
личані через поетів, нині нам незнаних. Такі
епопеї повставали через довший час, поволи і
в той спосіб, що поодинокі їх части складали
ся в осібні пісні, котрі лучили ся опісля в ці-
лість. (В такий спосіб повстали також наші
думи історичні).

В літературі всесвітній є небогато епопей
народних. До найважніших належать: дві
старо-індійські Магабарата і Рамаяна; дві гре-
цькі Іліяда і Одисея; дві німецькі Нібелюнги
і Кудрун, нарешті одна перська Шахнамех.
Крім того мають ріжні народи поменші пісні
лицарські, котрі не представляють образу ці-
лого життя народного якоїсь доби, але тіль-
ко деякі важніші хвилі. Такі суть приміром

середновічні співи о Кароли Великім і його палядинах, о Ролянді, о королі Артусі і лицарях круглого стола, о св. Гралю, о Циді, руське Слово о Полку Ігоря; вкінці сербські пісні лицарські о царю Лазарю і о битві на Косовім поли. Декотрі з тих творів бувають приписувані авторам під ріжними назвами, як: Трубадури, Мінензенгери, Барди, Скальвади, а у нас: Бояни, Бандуристи, Перебенді, Кобзарі.

§. 15. Твори епічні, котрих автори суть по імени знані, зачисляють ся до епопеї штучної. Епопея штучна послугує ся вправді такими самими средствами, як епопея народна, але в її предметі є більше ріжнородности, хоч він не взятий з так далекої і замерклої минувшости, як предмет епопеї народної. Заходять ще інші ріжницї між епопеєю народною а епопеєю штучною. Там представляє ся річ цілком природно, ту дає ся добачити змагане поета, щоби цілість удержати способом штучним; там перемагає наївність, ту артизм; там нарід в своїй простодушности вірить у всякі божества, ту послугує ся поет тільки денеде силами надприродними; там лицарі самі собою представляють ся великими, ту геній поета в сполученю з фантазією творить їх такими. Но оба роди епопеї побіч обективности мають й спільне те, що у обох занята більше фантазія чим розум.

Відповідно до ріжнородности предмету, який автори епопей штучних до своїх творів вихіснують, число епопей штучних є більше

ніж епопей народних, а з огляду на зміст розрізняємо ось-такі епопеї штучні:

а) Епос лицарський (героїчний), в котрім поет звеличує якусь одну важну подію історичну. До штучного епосу лицарського зачисляють ся: Вергілія Енеїда, Каменса Люзіяда, Козьмяна Степан Чарнецький і інші; в літературі руській перша проба Дідицького Буй Тур Всеволод.

б) Епос романтичний. В тім епосі описують поети пригоди дійсні або видумані про ли царів з віків середних, головно народів романських. Сюда належать між іншими: Аріоста Божевільний Орлянд, Тасса Висвободжений Єрусалим, Вольфрама з Ешенбаху Паршіваль і Вілянда Оберон.

в) Епос релігійний. Предмет взятий із св. Письма або з науки церкви Христової. Таким є Данта Божествена Комедія, Мільтона Утрачений Рай, Кльоштока Месіяда; в літературі руській перша проба Могильницького Скит Манявський.

г) Епос ідилічний. Поет описує сцени з життя мійського або сілського (ідилічного) невеличкого кружка людей, що не мішають ся в справи всесвітні. Таким є Гетого Герман і Доротея (епос горожанський) і Міцкевича Пан Тадей (епос шляхотський).

д) Епос комічний (шуточний). Поет добирає предмет маловажний і через те, що поважно його представляє, надає свому творови ціху комічну; або знов на відворіть, предмет

поважний представляє ся шуточно, як се зробив Котляревський з Енеїдою Вергілія.

е) Епос звіринний. Замість людей виступають в тім епосі звірята. Властиво є то осібний рід епосу комічного, як Гетого Райнеке, в перерібці Франка Лис Микита.

§ 16 Всі доси вичислені роди епопеї мають зверхню форму поетичну, отже суть писані стихом. Але суть того рода твори, писані прозою; загальна назва для них є, повість.

Як в епопеї так само в повісті представляє ся образ життя суспільного в якійсь добі; як там, так і ту скуплює ся увага читателя коло одної особи головної (герой або героїня) тим, що розповідає ся про її жите і судьбу. Таюж в повісті представляє ся героя в відносинах до інших осіб, котрі йому так само в його змаганнях будьто помагають, будьто перешкаджають. Отже головна ріжниця залежить тільки в формі зверхній; через те виходить також ся ріжниця внутрішня, що епопея більше ідеалізує, а повість держить читателя в дійсности.

В літературах всевітних повість називає ся також роман. Назва роман перенята від Французів і походить з віку VI. по Христі. Словом тим називаємо язык народний (*lingua romana*), змішаний з языка латинського і целгійського, котрим говорено в полудневій Європі до віку XI. включно. Назву языка перенесено відтак на означене творів, в тім язиці писаних.

Як багате є жите людське в різні події і пригоди, так велике є також число повістей, а в віці XIX. повість дуже розповсюднила ся. З огляду на зміст розрізняють ся отсі що важнійші роди повістей:

а) Повість історична. Коло одної особи головної скупляють ся події історичні якоїсь доби, а події ті опирають ся на тлі історичнім. Сюда належить повість культурно-історична. В ній оповідає ся способом принадним про стан і поступ просьвіти якогось народа.

б) Повість філософічна. Автор висказує свої погляди на релігію і філософію, на науку і штуку.

в) Повість суспільна. Автор розповідає про відносини з життя суспільного, звичайно з сучасности.

Рідко лучає ся щоб котрий небудь з тих творів заховав щиру ціху свого рода; по найбільшій части переплітає ся одні другими, передовсім твори під б) і в). Посеред стилю повістєвого стрічають ся часто також описи. — Що до способу представлення, яким автор послугує ся, розрізняють ся повісти поважні і шуточні.

г) До повістей шуточних зачисляє ся повість комічна.

§. 17. Повість меншого обєму називає ся оповіданє, а до оповідань зачисляють ся також дрібні повістки, обняті в літературі нашій загальною назвою казки, все одно, чи поетичні чи прозові.

а) В літературі всесвітній дрібні оповідання прозові називають ся також новелі (з італійського: *la novella* щось нового). Автор оповідає тільки про одну якусь не дуже важну, але цікаву пригоду з життя суспільного, що недавно склала ся. — Новелю впровадив до літератури всесвітної Бокачійо (*Boccaccio*, 1313—1375).

б) Також байка (баяти — баснь, *fari* — *fabula*) належить сюда. Світ дійсний і уроений, світ природний і надприродний подає предмет до байки. Позірно буцім-то тільки для дітей призначена, містить байка нераз глибоку гадку, що може розцікавити також старшого. — Побіч байки в прозі є ще й байка в поезії. — Байка сягає дуже давних часів, бо аж до славного байкара грецького Езопа, що жив на 500 літ п. Хр.

§ 18. До поменших родів поезії епічної належать думи історичні і **повість поетична**.

а) Думи історичні зберегли ціху епопеї народної, бо і повстали таким самим способом і так само переходили устним переказом з роду в рід. Руські думи історичні разом з декотрими іншими творами устними представляють частину давного епосу про минувші часи лицарські, а ріжняться від епопеї хіба тим, що обнимають тільки одну якусь важнішу подію і через те суть менші обемом, та що мають деколи вже настроїй ліричний; за для сеї остатної ціхи зачисляє ся їх вже радше до поезії мішаної.

В літературі Українській є дуже багато дум історичних.

б) Повість поетична представляє вже більшу різнородність, бо побіч подій історичних стрічає ся події з життя суспільного, а деколи навіть пригоди видумані через самого поета. Побіч основи епічної дасть ся добачити також ціха лірична, бо зпосеред об'єктивності в представленю пробивають ся нераз власні погляди поета. Крім того також формою зверхною ріжнить ся деколи повість поетична від спопеї, бо в повісти поетичній стрічає ся вже строфи з ріжною будовою, передовсім т. з. станци — навіть втручені поменші поеми(балади), що самі для себе творять цілість.

Повість поетичну впровадив до літератури всесвітної Байрон (Byron, 1788—1824), а по Байроні знайшла она численних представителів у всіх літературах. — До найзначніших повістей поетичних зачисляють ся між иншими Шевченка: Наймичка і Москалева Криниця, а в літературі польській Міцкевича (1798—1855) Гражина і Конрад Валленрод, Мальчевського (1793—1826) Марія (Повість українська), Словацького (1809—1849) Іван Білецький і Батько Заджумлених (перевів на язык укр. Верхратський), Гоцинського (1803—1876) Замок Канівський та багато інших.

в) З повістею поетичною стоїть в тісній звязи ще оден рід оповідань поетичних, що в літературі нашої побіч загальної назви

казок мають також назву билин або билиць. Предмет таких билиць є менше важний, взятий або з життя військового, як Могильницького Русин Вояк, або з оповідання народу, як Костомарова Ластівка, з життя родинного, як Школиченка Богатий Марко — ся послідна вже з ціхою легенди — і багато інших. — В літературі польській до найзначнійших билиць зачисляють ся Сирокомлі (1823—1862) Старі ворота, Поля (1807—1872) Пригоди Венедикта Вінницького і багато інших. Они називають ся гавенди (gawędy — gawędzić).

§ 19. Поезию епічну замикає поезія хутір-на або ідія (від грецького слова ейділліон: образок). — Сумирні і щасливі пригоди з життя сільського, первісно з життя скотарського, зображені простим і принадним способом. дають багато предмету до іділі.

Батьком іділі є грецький поет Теокрит (около р. 280. п. Хр.); його наслідував римський поет Вергілій. На творах тих поетів відродила ся поезія хутірна в віках XVI—XVIII.; она переняла навіть дияльогічну форму зверхну. В віці XIX. почала ідія самостійно розвивати ся. Побіч іділі в поезії є також ідія в прозі, як пр. Куліша Орися. — В найновішій добі зачисляють ся до поезії хутірної також інші дрібні твори поетичні, з ціхою переважно ліричною, що з'ображають ріжні поменші образки з життя сільського.

Позаяк в думах історичних, повістях поетичних, билицях та ідіях прикмети епічні змішані з признаками ліричними, тому зачи-

сляє ся їх до поезії мішаної; они творять т. з. поезию епічно-ліричну.

ПОЕЗІЯ ЛІРИЧНА.

§ 20. Твори, в котрих поет співає те, чим груди його перенята і що душа його чуває зачисляють ся до поезії ліричної або лірики. — Назва лірика походить від пятиструнного інструменту грецького, ліри, бо старинні Греки співали первісно твори того роду в супроводі ліри; відтак обнято тою назвою всілякі пісні, що їх співано в супроводі також інших інструментів, опісля без супроводу, врешті твори, що їх не співано зовсім, а тільки читано або виголошувано. — Наколи се виголошуване діє ся з памяти, тоді називає ся деклямація. — Є три головні услівя доброї деклямації. а) Декляматор мусить в и у ч и т и ся твір на память, так щоби ані одного слова не то що не пропустив, але навіть зле не виголосив; — б) декляматор мусить відчути те, що поет відчував, і відповідно до того чутя приноровити виголошуване, то є, він мусить уміти голос модулювати; — врешті в) до удачного віддання деклямації причиняють ся ще й рухи фізичні і наслідуване (гестикаляція і міміка). — Ті услівя суть дуже потрібні також при удаваню дійства в поезії драматичній, а по части в бесідах і проповідях.

Одначе поет ліричний співає не тільки те, що сам з власного вдихновеня в своїм внутрі почуває, він переймає також вражіння від у-

сього красною і величною, що його окружає і посеред чого він живе; але вражіння ті мусять поета тронуть до живого, вони мусять в його душі перетворити ся на його власність. Отже властива ціха поезії ліричної є так зв. суб'єктивність, то є, поет ліричний співає тільки власні чувства, і се є головна різниця, яка заходить між поезією ліричною, а поезією епічною.

Но круг вражінь розширює ся, наколи поет не обмежує ся на самі чувства, все одно, чи безпосередні чи посередні, але наколи засновує свій твір ще й на тім, о чім мислить, і над чим думає. Тому ділиться ся поезія лірична на лірику народну і на лірику штучну (артистичну). До лірики народної зачисляють головно пісні, думи і пісні історичні, казки (поетичні і прозові) пословиці і загадки. Поезія народна є дуже важна тому, що в ній пробиває ся ціла вдача народа і його світогляд, бо все те, що нарід відчуває і о чім думає, складає він сам собі в своїх піснях, думках, казках і пословицях.

Нарід український любує ся передовсім в піснях; піснями опрощує майже кожду важнішу пригоду свого життя суспільного і родинного, і відси то походить таке превелике богатство пісень народних.

Пісні дадуть ся поділити на отсі важніші гатунки:

а) Пісні релігійні і обрядові, б) пісні суспільні і родинні. До релігійних зачисляють ся відпустові, покутні і страстні, а до обрядових: коляди, щедрівки, гагілки, веснянки, пісні купальні і русальні. До пісень суспільних

зачисляють ся: ладканя, пісні обжинкові, скотарські, чумацькі, вечерничні, військові (рекрутські), коломийки, козачки, шумки, дрібушки і чабарашки. Декотрі з тих пісень визначають ся ще і признакою любовною; тоді називають ся еротичні.

Народні пословиці, приказки і загадки належить зачислити до лірики умної, а властиво до поезії епіграматичної.

Поезія народна дуже важна також під оглядом язиковим — се справді скарбниця невичерпана.

§ 22. До лірики штучної зачисляють ся всі ті твори ліричні, котрі створили поети по імені звісні і то після певних правил вже вироблених або й штучно вишукуваних. — Деякі пісні артистичні переняв нарід і співає їх, неначе-б він сам їх утворив; але суть також пісні артистичні, що їх поети на свій лад перетворили з пісень народних.

Позаяк поет ліричний може мати багато предмету до своїх пісень, позаяк дальше його живо обходить світ небесний і надземний, цілий світ туземний і все те, що в тім світі живе, ціла природа в своїй величності і зі всіма своїми найрізноморднішими зявищами, ціла людскість зі змаганнями і прямиваннями, добрими і злими норовами, ціла минувшість, пребогата в більші і менші пригоди публичні і приватні — то і обем поезії ліричної є вельми дуже просторий. Через все те склало ся, що поезія лірична дуже убагородняє, бо вона впливає не тільки на чувство чоловіка, але також на

його розум, одним словом на него цілого.

Із огляду на велику різнородність предмету лірики чувственої можна її поділити на отсі важнійші роди: пісні, сонети, оди, гимни, исальми і елегії. Лірика же умна дасть ся поділити на: сатири і листи (поетичні); сюда належить і поезія епіграматична, на котру складають ся головню пословиці, епіграми в тісній шім значіню і інші дрібненькі твори ліричні, що містять в собі якусь одну гадку, все одно чи поважну, чи шутливу.

Сї всі твори складають ся на лірику ширю, бо вони заховують ширю ціху ліричну будь то під оглядом субективности, будьто що до форми зверхної. Суть ще твори ліричні, що побіч прикмет ліричних мають також будьто внутрішні: будьто зверхні признаки епіки; сї зачисляють ся до лірики мішаної. Сюди належать: пісні описові, пісні історичні, баляди, легенди і байки; се суть твори лірично-епічні, бо в них перемагають прикмети лірики..

З поезії народної належать до творів лірично-епічних кім пісень історичних також поменші думи історичні; декотрі казки поетичні намагають до творів епічно-ліричних, але казки прозові належать до поезії епічної.

§ 23. Гатунки лірики чувственої.

а) Пісня (піти — співати) в ширшім понятю означає твір лірики чувственої, що визначає ся ритмічим укладом вірша — рим не е конечний, а старинні поети навіть не знали риму — а при тім також метричною будовою строф. Через те декотрі з тих творів надають ся також до співу, хоч знова з другої

сторони не всі твори ліричні мусять мати прикмету співну. Пісні в честь богів, що в них пробивалося сильне зворушене чувства, звалися дітирамби. В новожитній ліриці можна зачислити між дітирамби пісні, в котрих виспівана або необмежена радість, або смуток доведений до розпуки. Піснями називаються врешті також поодинокі часті більших творів поетичних, передовсім епопеї.

б) До пісень найвідповіднійше зачислити сонет. — Є то дрібний твір ліричний, що визначається сталою формою, зверхною із 14 стихів, поділених на 2 частини; перших вісім стихів уложені в чвірню, а останні 6 в трійню. Частина перша римують звичайно після формулки: абба, або також римуються вірші 1., 4., 5., 8 і 2., 3., 6., 7.; частина 2. може мати 2 або три рими довільно дібрані. — Сонет містить одно чувство або одну гадку (рефлексія), живо і ярко висказану. — Батьком сонети є Петрарка (1304—1374); опісля в в. XVI. стали поети частійше писати сонети, а в новій добі сонет дуже розповсюдився. — Дуже гарні є „Сонети кримські” Міцкевича, а Гарчинський (1809—1833) написав красні Сонети воєнні. У нас перший став писати сонети Маркян Шашкевич, а тепер вони значно розповсюднені.

в) Ода, се є пісня ріжного об'єму, як конечно о однаковій будові строф, що одушевляє ним змістом прославляє вітчизну і природу володітелів, лицарів і мужів знатних — у старинних Греків і Римлян також богів; в послідній оді стрічаєся такий поділ строф, який

буває в частях ліричних драми грецької.

Ода є дуже а дуже давна, бо вже грецькі поети Піндар, Алькай і Сапфо, що жили на 500 літ до Хр., писали знамениті оди; між поетами римськими вславився одами Горацій. Ода перетривала вік середній, а навіть в перших століттях віку нового було ще багато поетів, що писали оди, і то в язиці латинським. Так між іншими вславився Сарбевський (1595—1640), що то його названо „польським Гораційом”. До найвеличавіших од належить Міцкевича Ода до молодости і Словацького Ода до свободи.

В літературі німецькій передовсім Кльопшток (1724—1809) писав дуже поважні оди патріотичні. — В літературі українській є також досить багато од, особливо принагідних.

Поважна ода, перероблена шутливо, називається пародія.

г) Більша і поважніша пісня старинних поетів грецьких, співана майже тільки в честь богів, звалася гимн. — Ту саму ціху мають також гимни новітні, але вони звеличують ще й вітчину або володителя і співаються звичайно в церкві або при інших нагодах торжественних як „Тебе Бога хвалим” і „Ще не вмерла”.

д) Псалма називається пісня змісту релігійного в Старім Завіті, а також пісні єврейські, укладані Давидом і іншими, числом 150. Зміст псалма звичайно тужливий, сумний і печальний, форма же зверхня неконечно строфова, а переважно навіть прозова, і то отже головний взір поезії в прозі, як псалми Руслана

і (декотрі псалми) Красінського (1812—1859). Новітні поети перекладають псалми Давидові в формі поетичній.

В звязи з тими піснями стоять пісні релігійні; вони містять просьбу або подяку, а декотрі повстають через перерібку.

ж) Елегія твір ліричний (деколи лірично-спічний) у старинних Греків і Римлян, укладаний первісно дістихом (двовірш), так що гексаметр міняє ся з пентаметром; а часом писано елегії в ріжних метрах.

Зміст тих творів буває ріжний головно патріотичний і еротичний, але також принагідний, особливо при прашаню; ціха же їх сумна. — Сю послідну ціху носять новітні елегії; в них висказує ся смуток, жаль і туга по страті дорогої особи або з нагоди сумного обходу. Крім того є в літературі українській рід поезії ліричної, що в ній поети висказують тожсамо тугу, часом навіть і негодоване або бодай невдоволене; твори ті називають ся думки. Часто між тими думками а піснями під а) буває дуже ніжна ріжниця.

Виключно в літературі польській є ще осібний гатунок пісень, що називають ся трени, їх написав Іван Кохановський (1530—1584) по смерти улюбленої своєї донечки Уршульки.

До елегій зачисляють ся також а) т. з. не-пії, т. є. пісні жалібні, співані в часі похоронів римських і б) Овідія Листи героїнь.

§ 24. Гатунки лірики умної.

а) Сатира, після загально принятого способу поясненя, з лат. *satura*, роз. *lanx*, т. є. миска з ріж

народними овочами які старі Римляни приносили в жертві в честь Бакха, підчас торжества осіннього; відтак перенесено сю назву на твори лірики умної, саме тому, що вони були ріжнородного змісту. Опісля називано так тільки твори, в котрих докорювано людям за їх блуди і хиби, щоб їх через те напутити на добру дорогу.

Сатиру управляли найпаче поети римські, а між ними вславили ся особливо Люцилій і Гораций сатирою обективною, Ювеналь і Перзій сатирою субективною. Подіб. ріжниця заходить між польськими сатириками Красіцким (1735—1801) і Нарушевичом (1733—1796) з одної сторони, а Трембецьким (1725—1812) і Венгерським (1755—1787) з другої. Ще перед ними писали сатири Опалінський (1610—1656) і Кльонович (1545—1602). — Знатне місце яко сатирик займає в літературі французькій Боальо (1626—1711). — В літературі німецькій уважають ся за значнійших сатириків Гайне (1799—1848) і Сафір (1795—1858), хоч сей послідний є властиво творцем т. з. літератури гумористичної (смішливої, шутливої).

Ціль і задача сатири є після Горация "ridendo dicere verum", се значить: говорити правду шутливо і нікого не обиджати лично. На коли-ж на отсе правило не зважає ся, тоді сатира виходить на пашквіль (італ. *pasquilla*) або навіть на памфлет (з англійського). — Твори сього роду в старій літературі грецькій, змісту не то що злосливого і докірливого, але радше злобного і зідливого називали ся ямби

а їх автори називали ся ямбографи (Мошус, Біон).

б) З сатирою стоїть в звязи лист (поетичний), введений до літератури римської через Горация. Авгор назвав листи і сатири розмовами, тому, що легким способом, наближенем до (щоденної) розмови, розповідає ся в них про річи не дуже важні. В однім і другім случаю заложив собі поет читателя поучувати; задля тої ціхи, переважно поучаючої, називають деколи сей гатунок поезії поезією дидактичною. Сюди належать також такі твори, в котрих ся ціль осягає ся способом більше веселим, або навіть смішливим, се т. з. сміховинки. — Натомість прикмету поважну і сумовиту мають твори ліричні з доби новійшої, в котрих поет звертає ся з далекої чужини до осіб дорогих та рідні. Так само як думки і сих листів нераз годі відріжнити від пісень ліричних.

в) Поезія епіграматична.

Епіграм первісно властиво напись на нагробниках і могилах, статуях і різьбах, в кількох стихах, звичайно двостих. Опісля обнято тою назвою всю дрібнішу поезію, що коротко і ядренно виражала якусь гадку поучаючу, пословицю або гному змісту не тільки дотепного, але злосливого; також стишки на памятку писані і місця з поетів, що їх можна загально приновити (*loci communes* — золоті слова), загадки народні і артистичні, т. з. акростиhi, паліндроми, льогогрифи, ребуси, шаради і ксе-

107 і т. п.

§ 25. Гатунки поезії лірично-епічної

а) Пісні описові. Є то менші, або більші твори, в котрих добачає ся не так чувство поета, як радше предмет, що на нім чувство поета спочило. Образи з природи з горами і морями, вітчизна з дорогими памятками і прегарними видами, різні краї сторонські, котрі поет звиджував, , принадні сцени з життя людей подають обемистий предмет для поезії описової. — Пісні описові в поезії, се неначе краєвиди в малярстві.

б) Баляда (з італ. *la ballata*) — первісно невеличкий твір ліричний, заснований переважно на переказах народних; опісля названо так пісні народні аглійські і шкотські, змісту чудного і уроєного (фантастичного). — А коли твори сї в віці XVIII. зібрано і видано, подобали ся вони також поетам інших народів і від тоді почала баляда чимраз більше розповсюджувати ся.

Баляда є то властиво повістка поетична в строгій будові метрично-ритмічній і строфовій, проте часто до співу або під музику пригожа. Побіч пригоди дійсної або видуманої достерігає ся також чувство, або рефлексію поета. Духи або сили природні або надприродні і таке инше, надають баляді прикмети таїнственної.

в) Думи історичні. В них співає ся, або й оповідає ся про якусь одну подію історичну, або прославляє ся лицарськість якоїсь важнійшої особи історичної.

г) Міти і легенди виріжнюють ся тільки

предметом поетичного оповідання; тамті започинають ся річами з доби перед історичної (мітичної) Греків і Римляни, сі послугують ся свя- тим Письмом, або подіями з життя Святих; там ті укривають в собі якусь моральну науку, в сих вона висказана явно.

д) Байка поетична виріжнює ся від байки прозової тільки формою зверхною; а через те, що байка послугує ся по більшій часті звірятами (хоч не виключно), наближує ся вона до епосу звіринного. Алєгорія є головною ціхою байки.

е) Поезія в прозі і проза в поезії. Деякі твори поетичні зачисляють ся до поезії тільки формою зверхною, бо змістом своїм вони похожі на прозу; противно знова бувають твори прозові цілі або частинами такі, що хоч вони формою зверхною похожі зівсім на прозу; так змістом своїм вони суть наскрізь поетичні.

III. ПОЕЗІЯ ДРАМАТИЧНА.

§ 26. Драма є третій і послідний головний рід поезії. Поет вистачує подію історичну або суспільну перед очи зрітелів; заразом випроваджує особи і замість щоб він сам мав оповідати про сю подію, велить він тим особам її так виконувати, неначеб ся подія під ту пору і перед очима зрітелів справді діяла ся (драматична іллюзія — *illutio — illudere*).

Саме в тих услівях лежить головна ріжниця, яка заходинь між поезією драматичною а

поезією епічною і ліричною, хоч драма лучить в собі основні ціхи епіки і лірики.

Після того, яку подію і як її вистачує ся, та як вона кінчить ся, розріжнює ся головню трагедія, комедія, і драма (в тіснійшій значіню).

1. Трагедія означала первісно поважну пісню, яку співано при торжествах в честь Дионіза, при чім йому жертвовано кізла, себто тому, що козел робив шкоду при винній лозі (Opferbock — kozioł ofiarny). На тих поважних, релігійних торжествах народних заснувала ся драматична штука грецька, а назвою „трагедія” означувано твори драматичні без огляду на те, чи герой (героїня) побіджав і виходив ціло, чи в боротьбі з противником упадав і гинув.

В нинішнім понятю розуміє ся під трагедією твір штуки драматичної, що кінчить ся сумно (трагічно).

2. Комедія називала ся рівнож пісня в честь Дионіза, але вже пісня весела і дотепна, а навіть протлива і докірлива.

На основі того веселого торжества заснувала ся весела штука драматична грецька, перенявши назву від пісні. Назва ся задержала ся аж дотепер для найменованя творів драматичних, в котрих способом веселим і шутливим, дотепним або навіть і зідливим картає ся погані норови і навички, блуди і хиби або цілої суспільности або тільки одної особи; однак в особі тій представляє ся бодай якесь товари-

ство, що хорує на такі хиби.

Задля сеї ціхи є деяка східність між комедією і сатирою а навіть епосом комічним.

3. Драмою тепер в тіснійшій значіно називає ся твір штуки драматичної новійшої, в котрім герой пізнає свої хиби ще завчасу і, зміривши ся з своїм противником, слухає його рад, та уступає йому або годить ся з ним і тим способом спасає ся — отже розвязане драми є лагідне.

Із сих трох головних родів драми витворило ся з часом кілька інших гатунків, між котрими опера і мьєлодрама зачисляють ся до значнійших.

§ 27. Розвій штуки драматичної.

Вже у старинних Греків дійшла була штука драматична до високого ступіня розвою, і менно трійця драматургів, Аїсхиль, Софокль і Еврипід, видосконалили трагедію грецьку, а Аристофан двигнув відразу високо комедію (т. з. старо-атицьку). — У Римлян не цвила трагедія; вони вдволяли ся перекладами трагедій грецьких, натомість комедію розвинули і поставили високо Плявт і Терентий. (Римляне любували ся дуже в цирках та боротьбах глядiatorських і на ту ціль будували величезні цирки і амфітеатри, що то руїни по них ще й дотепер переходили ся по більших містах давної імперії римської). — З упадком світа старинного упала на довгі віки також штука драматична. Її місце заступили в віках середних таїнственні представлення релігійні (мистерія); в

них зображувано обряди Різдяних Свят, страсти Спасителя, а побіч того також пригоди з життя святих, виставлювані часто також через учеників тодішних закладів наукових. На основі тих мистерій заснували ся представлення драматичні змісту світського передовсім в Англії, де опісля Шекспір (1564—1616) поставив відразу штуку драматичну на висоті майже доси недорівняній. — Вплив Шекспіра був справді величезний на розвій драми у інших народів європейських; але відроджене наук клясичних і познакомлене з творами драматичними давних Греків і Римлян не остало тожсамо без наслідків. На тих взорах старих писателів грецьких (а по часті і римських), котрих зачато називати клясичними, витворили, свою поезію драматичну французькі писателі Корнейль (Corneille, 1606 — 1684), Молієя (Moliere, 1622 — 1673), Расін (Racine, 1639 — 1699), а вчасті і Вольтер (Voltaire, 1694 — 1778). — Довгий час була драма французька взором для писателів сусідних народів; аж доперва в 2. половині XVIII. в. поети німецькі стали звільна зривати з дотеперішним впливом клясично-французьким, а натомість навізували до Шекспіра, вводячи побіч того предмети з життя національного; через те дали они драмі новий напрям, похожий на тодішні змаганя романтичні. (Лесінг, 1729 — 1781; Гете, 1749 — 1832; Шіллер, 1759—1805).

В літературі польській першу драму світську написав зівсім на взір клясичний (а навіть предмет взятий із старини: Відправа послів)

Іван Кохановський. Однак знатніша література драматична почала розвиватись доперва від 2. половини в. XVIII., а найважніші твори драматичні суть отсі: Феліньського Барбара Радзівилівна — Корженського Монах, Андрій Баторий — Словацького: Мідрове, Марія Стuart, Баллядина, Лілля Венета — Шуйського: Гальшка з Острога, Валяс, Смерть Володислава IV. і дуже багато інших.

Комедія польська починає розвивати ся від Богомолця і Заблоцького, але найславнішими писателями комедії суть оба Фредри (отець і син); побіч тих визначають ся також комедії Блізінського і Балуцького.

Драму в літературі нашій по таких пробах як „Набуходонозор” двигнув із дримоти Іван Котляревський; по нім визначив ся Гр. Квітка, а в найновіших часах здобули собі велике значіне: Огоновського Гальшка з Острога і Федько Остроський, Корнила Устіяновича Ярополк і Олег, дальше Опанас Мирний, Старицький, Карпенко-Карий, Кропивницький і інші будьто переводами будьте творами оригінальними.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

РЕТОРИКА.

§. 28. Реторика в ширшій значіню е наука о всяких родах прози; означала она науку о правилах і о задачі вимови.

Хоч задача прози є промовляти головню до розуму читателя, так всеж може она впливати також і на чуте і на уяву, і отсе прикмета, що лучить обі сі галузи творчости духа людського.

Подібно як поезія ділить ся також проза на отсі три головні роди:

1. оповідаюча або історична,
2. дидактична або наукова,
3. краснорічива або реторична.

§. 29. а) В прозі історичній оповідає ся або про одну якусь подію або про цілий ряд подій, що будьто в коротшім будьто в довшім часі, чи то в житю одного чоловіка чи цілого народа діяли ся або дітють ся. Наколи твір історичний обнимає події всього світа, історія така називає ся всесвітна.

Є два роди істориків:

Одні оповідають або описують (проза описова те, що бачили на власні очі і в чім самі участвовали, або що чули від других; они оповідають тільки так як було. Проза історична розпочала ся від літописей (annales). До прози історичної зачисляють ся описи краю (географія) і подорожей. — Знова інші історики, списуючи події і слідячи за правдою, глядять за причинами тих подій і шукають звязи між ними (спосіб прагматичний. Такі досліди обнимають або тільки самі події або розбирають також звичаї, уставы і все те, чим нарід жив і жие та що причинило ся до движення і розширення його просвѣти; сюда за-

числяє ся ще й етнографія (т. з. фольклористика, опис народних звичаїв, переказів і др.).

Наколи такий дослід відносить ся тільки до одної події, тоді називає ся монографія (писати про одну подію). Наколи же описує ся вдачу знатного чоловіка, тоді називає ся характеристика; а наколи врешті описує ся жите, тоді називає ся біографія.

Від історика жадає ся безусловно правди і безсторонности.

Сей рід прози відповідає епопеї в поезії.

б) Задача прози наукової є поучати читателя о якійсь правді. Після того, о яким предметі і в який спосіб автор до своєї ціли прямує розрізняють ся твори наукові і розвідки; сю послідну можна уняти також в форму порівняння.

Як обемисті і просторі суть змаганя духа людського до пізнання правди у всіх напрямх житя, так також вельми-дуже ріжнородною є проза наукова. Звідси то й пішло, що сей рід прози містить в собі всілякі а всілякі праці літературні, почавши від дрібних оцінок критичних і розправ, а скінчивши на важних творах наукових, що ділять ся на книги і томи (*liber, volumen, tomus*).

Сей рід прози відповідає ліриці в поезії.

в) Твори реторичні або бесіди призначені властиво до устного проголошування на місци публичнім, на зборах. Розріжляє ся головно два роди бесід: вимова світська і церковна. Вимова світська може бути: соймова (*genus*

deliberativum, судова *g. iudiciale*), і принагідна *g. demonstrativum*). Вимова принагідна може бути похвальна (*orationes panegyricae*), похоронна (*laudationes* або *orationes funebres*), вічева, повитальна, пращальна, шкільна і т. д.

Вимова церковна або релігійна (проповідь), витворила ся за введенем християнства і від тоді-то священники чи то по церквах чи на інших місцях голосять зібраним слово Боже, відводять їх від злого, а наводять на до рогу праву.

В вимові ходить головню о силу переконання і о благородні вражіння.

Сей рід прози відповідає поезії драматичній.

§. 30. Но як в поезії деякі твори годї зачислити виключно до одного роду або одної категорії і одного гатунку, так само також декотрі твори прозові намагають будьто до одного будьто до другого роду і гатунку, як декотрі із взорів вже наведених, а також листи і діяльogi. Але всі добрі і красні твори духа людського разом взяті (чи то поетичні чи прозові), хоч они і як формою зверхною розходять ся, лучать ся тісно в тій невеликій і взнеслій задачі, щоб чоловіка у всіх його змаганях і ділах ублагороднити.

ДОДАТОК

КРАСА МОВИ І БУДОВА ВІРША.

I.

Поетичні фігури можна назвати також прикрасами бесіди. Отже бесіда може бути проста, без прикрас, і з прикрасами.

В книжках наукових, де пише ся приміром про політику, про зьвірі, рослини, зьвізди, про землю, про людські порядки і т. п. бачимо мову просту, без прикрас.

Зате в книжках повістєвих, в релігійних, а передовсім в піснях і віршах мова, або инакше сказатиб — думка, буває прикрашена за всігди менше, або більше поетичними фігурами, під якими розуміємо незвичайні, штучні способи вислову. Таку мову називають також фігуративною, або поетичною.

Також в звичайних розговорах, в живій мові буває багато поетичних висловів.

Люде витворили всілякі поетичні фігури на те, щоби тій річи, про яку говорить, надати більше поваги, більше краси, більшого значіння; щоби промовити не тільки до розуму, але і до серця, до чутя, до фантазії.

Візьмімо тепер кілька примірів з живої бесіди:

1. Чоловік як дуб; йде — земля погинає ся.
2. Моя корова дає пів килішка молока.

3. Трафила коса на камінь.

4. Так напасла ся корова, як гора.

Неприкрашеною мовою ми так не сказали би. Прецінь ми знаємо, що чоловік зростом не дорівнує дубови, ані земля не погинає ся, хочби і під найбільшим чоловіком; знаємо, що для пів килішка молока ніхто не стане корови доїти; що не трафила коса на камінь, але впертий на впертого; що і найповнійша корова не рівня горі. Але нам приємнійше, коли ми з великого зробимо дуже велике, з малого дуже мале, коли замість: впертий на впертого, скажемо: коса на камінь, або ще як инакше.

Людська думка любить прикраси так, як і сам зверхний чоловік. І він вдягає на себе гарну одіж, всіляко пракроєну, ще і квітку дебудь причепить, щоби було краще. Бо гарно вбраній людині і самій і другій приємнійше.

А вже незвичайно поетичною є бесіда українських народних пісень. Там прямо перли бачимо одна попри другій. Візьмімо хочби таку пісню:

Ой горе, горе! нещасная доле!
Із'орала дівчинонька
Мислоньками поле.
Чорними очима тай заволочила,
Дрібненькими сліззоньками
Все поле зросила.

Щож се, як не дорогоцінний шнур перел. Прочитаєш сі перли-слова і наче щось діткне ся любо-жалісно твоєї душі.

А звичайною мовою ми сказалиб те саме

ще яснійше і коротше так: дівчина дуже журила ся, думала, виглядала і багато сліз вилила плачучи. Але се вже не досягне так нашого серця, бо тут нема жадних прикрас. А нам хоче ся, щоби ми уявляли собі мисли, як они ніби плуги по поли блукають, а очи наче борони за ними йдуть, а сльози наче роса на землю падають — себто хочемо їх з чимсь порівняти.

Наші українські пісні можуть послужити знаменитим підручником для зрозуміння краси мови, для ознайомлення ся з найкращими висловами, з найдобрішими поетичними фігурами.

Незвичайно підносить поетичність українських пісень сама поетичність нашої мови. В народних наших піснях на кождім місці знаходимо такі ніжні вислови, як: оченьки, ніженьки, рученьки, зіроньки, місяченько, густесенький, темнесенька нічка, доріженька і др. Їх знаходимо також дуже багато в Шевченкових поезіях.

Поетична бесіда взагалі не терпить слів простацьких, або занадто буденних, що будять немилі почування, або нагадують нам брудне, нудне, непросвітне жите. Зате поетична бесіда вимагає, щоби ми бачили не саму річ, але знали і яка она, приміром: теменькая нічка (а не саме „нічка”), широкая доріженька, широкее болонячко. Взагалі поетична бесіда вимагає слів, що означають гарні, приємні поняття.

Мова Шевченкових поезій таксамо дуже зближена до мови народних пісень—і кождий

охочий зрозуміти красу мови, може в них так-само мати найкращий підручник.

Поетичні фігури бувають рівнож в повістевій прозі, приміром:

1. Ніби сонце засіяло в його душі і він птахом полетів... (порівнане).

2. Ставало темно, темнійше, дуже темно.

3. Дивить ся... місяць високо, сонце далеко, а блакить небесна аж за місяцем, аж за сонцем (в двох послідних бачимо степеноване, щоби піднести нашу уяву якнайвисше).

Згадати також про Біблію, що її мова так-само незвичайно поетична, богата в найкращі поетичні форми і багато письменників на світі з мови біблійної брали і беруть собі взори.

На кінци ще одно питане: чому люде не прикрашують бесіди, коли говорять про чисто наукові справи? — Що є витвором чистого розуму, чистого розсудку, того не прикрашує ся, а що є витвором розуму і чутя, серця, се прикрашує ся. Бо лише серце любить і творить красу.

II.

Не тільки той, хто пише вірші, але і той, хто їх читає, повинен бодай загально знати ті головнійші правила, після яких вірші будують ся. Не треба одначе забувати, що такі правила відносять ся, розумієсь, не до думки, не до самого змісту, але до укладу слів, до будови рядків в віршу.

1. **Строфа.** — Найперше мусимо памятати,

що вірші ділять ся, або звичайно дадуть ся поділити на т. з. строфи (дехто називає строфи „пунктами”). Строфа, — се кілька рядків, що творять для себе неначе музичну цілість. Народні пісні, коляди і другі церковна пісні співаємо власне строфами (частками, пунктами).

Одна строфа може складати ся з 2-ох, 3-ох, 4-ох, 5-ох і більше рядків, як се можна видіти в кождім співанику, або збірці поезій.

Строфи бувають більше і менше виразні. Деколи строфа має ріжний, але правильний добір довших і коротших рядків, тогди строфа дуже виразна; інші знов строфи дадуть ся означити лише однозвучністю рядків на кінци (римом); а бувають і такі місця в поезії, де якихсь правильних строф тяжко означити.

2. Рим. — Однозвучність рядків на кінци в віршу називає ся „рим”. Писати з римом значить: писати так, щоби до складу виходило:

Треба однакож памятати, що в старину вірші не були римовані (до складу), та і нині такі вірші часом пишуть (они звуть ся: білі вірші) пр.:

О, могучая богине!
Не о золото блискуче,
Лиш о розум, тебе, чистий,
Всемогучая, благаю.

Що до риму (однозвучности, складу), то в дворядкових строфах римує ся перший рядок з другим:

Де ти, де ти? — озовися!
Прийди, серце, пригорни ся!

В чотири-рядкових строфах римують ся:
а) 1-ий рядок з 3-им, 2-ий з 4-им; б) 2-ий з 4-им, а 1 і 3 не римують ся; в) 1-ий з 4-им, а 2-ий з 3-им. Ось взірці:

а) Оттак, Николаю, українські вірлята
І веселять душу й серце закривають,
Оттак, Николаю, руські соколята
То в голос, то з тиха матери співають.

б) Ой одна я, одна,
Як билинонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі.

в) Не спало ся, а ніч як море,
— Хоч діялось не в осени,
Так у неволі — до стіни
Не заговориш ні про горе...

В пяти рядкових строфах Шевченкового „Вечера” бачимо, як римують ся з собою: 1-ий рядок з 4-им, а 2-ий, 3-ий і 5-ий разом:

Семя вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Деколи однакж в віршу поет не держить ся строго якогось правила і дає нам строфи з мішаним римованем, або бувають ще інші правила римованя (прим. в „Лісі Микиті”, Франка; „Енеїді”, Котляревського) і з ними можна познакомити ся приглянувши ся ріжним

віршам в яким збірнику поезій, або декляматорі.

Одно треба тут запам'ятати: в римованій поезії закінчення однозвучних рядків повинні собі якнайбільше відповідати. Не можна римувати з собою таких слів: дорога— палата; пити — бути: знати — жити.

3. Метр. — Метром називаємо довжину рядків в віршу. Буває, що або всі рядки в віршу бувають однаково довгі, або довжина їх міняє ся, після якогось правила.

Під довжиною розуміємо число складів в рядку. І так в кождім віршу писанім коломийковим ладом (чотири-рядкові строфи) кождий 1-ий і 3-ий рядок в строфі мають по 8 складів, а 2-ий і 4-ий по шість. В „Лисі Микиті” (6-рядкові строфи) рядки: 1, 2, 4 і 5-ий мають по 8 складів, а 3 і 6-ий по 7 складів. В коляді „Бог предвічний (4-рядкова строфа) 1-ий рядок має 8 складів, 2 і 3-ий по 6, а 4-ий 7 складів. А бувають ще інші.

Важне тут одно: в віршу треба держати ся якоїсь одної міри довжини, якогось одного ладу, а не так, що оден рядок буде як треба, а другий о два чи три склади довший, бо матеріял не влізав ся.

Однакож не ціла поезія мусить мати однаковий метр (міру довжини). Буває, що якась часть вірша писана довшими рядками, друга часть коротшими, відповідно до змісту.

Однакож бувають поезії, де метр дуже ріжнородний і нерівний, а такими є пр. кобзар-

ські думи, або віршовані байки Глібова. Там більше уважає ся на поглиблене вражіння, або дотепність вислову і тому тут поет має більшу свободу, що до метра (довжини рядків).

4. Ритм. — Дуже важним правилом в будові вірша є „ритм” — себто такий добір і розміщене слів в рядках, щоби акцентовані склади слів стояли до себе в якімсь порядку.

Акцент — се притиск, який робимо при слові на якийсь склад слова. В слові „хата” робимо притиск на „ха”; в слові „голова” кладемо притиск на „ва”; слово „мука” може мати притиск на „му” і тогди означає терпінє (мука мені з тобою), а коли положимо притиск на „ка”, то буде: мука на хліб.

Кожде слово має тільки оден акцент (притиск), однакож в довших словах може бути другий слабший, побічний акцент. І так головний акцент в словах: голова, весняний, мотовило, є на складах: ва, ний, ви; побічний же акцент може бути на складах: го,ве, мо, коли його нам потрібно. Де мавби бути побічний акцент, чути в виговорі.

В віршу ходить о те, щоби акцентовані склади після певного правила по собі наступали, а тоді вірш легко читає ся, чи говорить ся.

Акцентовані склади можуть наступати по собі в ріжнім порядку, отже після того є кілька родів ритму. Щоби се ліпше зрозуміти, означімо акцентований склад знаком „I”, а неакцентований знаком „0” і пригляньмо ся тепер понизшому віршови:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До долу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.

Перший і третій рядок цього вірша мають по 9 складів, а другий і четвертий по 8. — Приглянувши ся ближше бачимо, що кождий рядок починає ся неакцентованим складом („Горами“ в 4-ім рядку треба акцентувати на „ра“ — горами), другий склад акцентований, третій ні, четвертий акцентований і т. д. Означивши акцентовані і неакцентовані склади цього вірша висше прийнятими знаками, будемо мати такий порядок:

0 1 0 1 0 1 0 1 0 — в 1-ім і 3-ім рядку.

0 1 0 1 0 1 0 1 — в 2-ім і 4-ім.

Візьмемо другий взорець:

Сьвіте ясний, сьвіте тихий,

Сьвіте вольний, несповитий...

Тут рядки починають ся акцентованим складом, а порядок акценту (ритм) дасть ся означити в обох рядках так:

1 0 1 0 1 0 1 0

Третий взорець:

Скажи мені правду мій добрий козаче,

Що діяти серцю, як серце болить...

Ритм сих двох рядків дасть ся так означити:

ти:

0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0

0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1

Четвертий взорець:

Вже весна на дворі,

Ллеть ся чар по землі...

Сей взорець має такий порядок акценту:

0 0 I 0 0 I — в обох рядках.

Придивім ся тепер наведеним чотиром взірцям, а побачимо, що они дадуть ся так поділити ще на части:

1) 0 I - 0 I - 0 I - 0 I - 0, 2) I 0 - I 0 - I 0 - I 0,

3) 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0. 4) 0 0 I - 0 0 I.

Деклямуючи, чи читаючи наведені вірші чуємо, що в перших двох примірах кожді два склади творять для себе звукову цілість; в других двох кожді три склади творять таку цілість, а кожда така цілість має свій акцент.

Такі частки з двох, або трох складів зовуть ся „стопи”. Стопи маємо двоскладові і трискладові. Се тесаме, що в музиці такт з двох ударів і з трох ударів.

Після того є пять головних родів ритму з такими назвами:

Двоскладові стопи —

1, Трохей I 0 - I 0 - I 0 і т. д.

2, Ямб 0 I - 0 I - 0 I і т. д.

Трискладові стопи —

3, Амфібрах 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0 і т. д.

4, Анапест 0 0 I - 0 0 I - 0 0 I і т. д.

5, Дактиль I 0 0 - I 0 0 - I 0 0 і т. д.

Колиб замість повисших знаків ми поставили для означеня акцентованого складу „ра”, а для неакцентованого „тра” і переходили повисше означені роди ритму, вимовляючи „ра” („I”) з більшим притиском, тоді найкраще відчуємо ріжницю між одним родом ритму, а другим (ра-тра, ра-тра... в трохею).

В українській поезії уживає ся: ямб, тро-

хей і амфібрах. Другі два уживають ся рідше. Крім того деколи буває ритм мішаний, коли двох родів ритму побіч себе, або на переміну уживає ся. Так пр. коломийковим способом писаний вірш (Шевченкова „Тополя”) в 1 і 3-ім рядку кожної строфи найчастійше має (і так повинно би завсігди бути) трохей, а в 2 і 4-ім буває звичайно трохей, або амфібрах, на переміну, хоч амфібрах виходить тут краще. Амфібрах сам собою є найповажнійший.

Се булиб загальні правила, що відносять ся до штуки писання віршовою мовою, або віршом.

Але може дехто запитати: Невжеж поет кожде слово примірює до другого, числить акцентовані склади, мірає довжину рядків? ... Зовсім ні. Хто читає вірш, той і без числення і без примірюваня чує, коли оден рядок довший, ніж потрібно, або коли вірш задля браку ритму не читає ся гладко. Тесаме чує поет, коли йому в голові складають ся слова, які він має писати.

До речі згадати, що щоби рядки не виходили за довгі, або за короткі, можна одні слова заміняти другими; а коли не складає ся ритм, тогди слова переставляє ся, як пр. в наведеном попередно віршу: „О, могучая богине”, де в 3 і 4-ім рядку слова переставлено. Без переставлення було би так: „Лиш о розум чистий, тебе всемогучая, благаю”. — Се не зашкодить знати нашим молодим поетам.

В. К. Т.

ЧИТАЙТЕ

ЧИТАЙТЕ

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді,
Український Голос коштує на рік 2 долари
разом з книжочками вартости 1 долара, які
кождий передплатник дістане даром.

Український Голос подає найбільше вістей
з російської і австрійської України, допи-
сий з жита Українців в Канаді і ріжних
вістей з Канади.

В Українськїм Голосї знайдете много на-
укових статей, оповідань, смішного і
ріжної всячини.

Запренумерувавши собі Український Голос,
будете мали в нїм найліпшого приятеля, з
яким ніколи не розстанетесь

Предплачуйте отже Український Голос і за-
охочуйте других до передплати сеї часопи-
сі. Нехай не буде ані одной української 'ха-
ти в Канаді, в котрій не знаходив би ся
Український Голос!

Передплату посилайте на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626,

WINNIPEG, MAN.

Льокаль редакції і адміністрації містить ся на
212-214 DUFFERIN AVE., WINNIPEG.